

АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ «ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНІ ВІДНОСИНИ»

ANALYSIS OF THE CONCEPT OF “STATE-CHURCH RELATIONS”

Палінчак М.М.,

*доктор політичних наук, професор кафедри міжнародних відносин,
декан факультету міжнародних відносин
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Досліджуються головні складові поняття «державно-церковні відносини». Зазначено, що відносини між державою та церквою мають характер суспільних і міжінституційних, оскільки поняття «відносини» виражає сукупність багатоманітних зв'язків, які виникають між суб'єктами соціальної взаємодії та водночас характеризують державно-суспільну взаємодію як цілісність. Звертається увага на те, що поняття «державно-церковні відносини» ще не набуло статусу правової норми ні в міжнародному, ні у вітчизняному законодавстві. Саме така невизначеність призводить до однобічних його інтерпретацій та негативно впливає на характер відносин між державою й церквою. Зазначається, що аналіз поняття «державно-церковні відносини» дозволяє зробити висновок, що такі відносини є важливою складовою як внутрішньої, так і зовнішньої політики, а також безпосередньо формують міжнародний імідж країни.

Ключові слова: держава, релігія, церква, релігійна організація, державно-церковні відносини.

Исследуются главные составляющие понятия «государственно-церковные отношения». Отмечено, что отношения между государством и церковью имеют характер общественных и межинституциональных, поскольку понятие «отношения» выражает совокупность многообразных связей, которые возникают между субъектами социального взаимодействия и одновременно характеризуют государственно-общественное взаимодействие как целостность. Обращается внимание на то, что понятие «государственно-церковные отношения» еще не получило статус правовой нормы ни в международном, ни в отечественном законодательстве. Именно такая неопределенность приводит к односторонним его интерпретациям и негативно влияет на характер отношений между государством и церковью. Отмечается, что анализ понятия «государственно-церковные отношения» позволяет сделать вывод, что такие отношения являются важной составляющей как внутренней, так и внешней политики, а также непосредственно формируют международный имидж страны.

Ключевые слова: государство, религия, церковь, религиозная организация, государственно-церковные отношения.

We study the main components of the concept of “state-church relations”. It is noted that the relationship between the state and the church have the character of public and inter-institutional, as the concept of “relationships” expresses the totality of the diverse relations that arise between the subjects of social interaction and simultaneously characterize public-public cooperation as integrity. Attention is drawn to the fact that the concept of “state-church relations” has not yet received the status of a legal norm of any international or in the domestic legislation. Such uncertainty leads to one-sided interpretations and its negative impact on the nature of the relationship between state and church. It is noted that the analysis of the concept of “state-church relations” leads to the conclusion that such relations are an important part of both domestic and foreign policy, as well as directly form the country’s international image.

Key words: state, religion, church, religious organization, church-state relations.

Поняття «державно-церковні відносини» широко вживається в науковій літературі, при цьому досі не існує загально визначеного його тлумачення. Крім того, воно не набуло статусу правової норми ні в міжнародно-правовому, ні у вітчизняному законодавстві. Саме така невизначеність цього поняття призводить до суб'єктивістських та однобічних його інтерпретацій.

Невизначеність сутності й природи державно-церковних відносин негативно впливає на характер відносин між державою та церквою, а також на процеси формування державної політики щодо церкви. На практиці це виявляється в конфліктах різного роду й різних рівнів, що суттєво впливає на стабільність соціально-політичного розвитку держави. Тому питання чіткого визначення поняття «державно-церковні відносини» є надзвичайно актуальним.

Метою статті є дослідження основних складових поняття «державно-церковні» відносини.

Цій тематиці присвячено праці таких зарубіжних учених, як Ф. Душіца [12], В. Пивоварський [14], М. Мчедлова [6] та інші.

«Державно-церковні відносини» – це поняття, що утворилося шляхом об'єднання двох усталених понять: «державна» та «церква». Щодо терміна «державна» існує чітке визначення її як інституції політичної влади, суспільної структури, організованої відповідним чином та здатної здійснювати легітимний контроль над громадянами, які мешкають на конкретній території.

Що ж стосується церковно-релігійних організацій, то цей контроль здійснюється як органами центральної виконавчої влади, так і органами місцевого самоврядування. Великого значення в процесі формування релігійних норм як норм конституцій набула так звана конституційна термінологія. Існує чимала кількість конституційних термінів, які слугують для визначення поняття «релігійна організа-

ція». Ці терміни є пропорційними до того розмаїття назв, яких вони набули впродовж тривалого процесу розвитку. У лоні християнської релігії, наприклад, повсюдно прийнята назва «церква». Інші релігійні спільноти вживають такі назви, як «релігійна організація», «релігійне об'єднання», «релігійне товариство» [13, с. 24].

Безсумнівно, діапазон значень терміна «релігійна організація» є відносно ширшим. Його визначення як організованого об'єднання прибічників, прихильників цієї релігії найкраще підкреслює сферу діяльності індивіда й релігійного колективу. Своїм радіусом поняття «релігійна організація» охоплює також церкву, яка є певною категорією релігійного об'єднання зі специфічною для себе організаційною структурою. Ось чому, якщо користуватись терміном «церква», паралельно варто вживати поняття «релігійна організація» або інший можливий його синонім. На думку польських правників, оптимальним визначенням, якщо не обмежуватись терміном «релігійні організації», є конструкція «церква та інші релігійні організації», що застосовується тоді, коли немає явної потреби в конкретизації певної організації або церков [14, с. 7–8].

Однією з причин відносно нечастої присутності в конституційних актах рішень про «світськість» держави є юридична невиразність самого поняття «світськість». Однак можна визначити певні риси світської держави.

По-перше, безумовно, саме відокремлення держави від церкви, що є неодмінною умовою існування світської держави. Однак відокремлення не вичерпує обсяг значення, що містить у собі термін «світська держава», та являє собою його висхідний компонент, який разом з іншими встановлює розуміння світськості як суспільної засади.

По-друге, рівноправність усіх релігійних організацій.

По-третє, незалежність держави й релігійних організацій, а також їх взаємна автономія. У негативному аспекті це конкретизація відокремлення, а в позитивному незалежність означає визнання існування двох різних стовпів суспільства, тобто держави як політичної спільноти та релігійних організацій як релігійної спільноти. Автономія ж характеризує внутрішні відносини держави й релігійних організацій, засновані на тому, що кожна із цих спільнот сама встановлює для себе норми права та керується ними, не будучи зв'язаною зовнішнім правом.

По-четверте, взаємодія держави з різними релігійними організаціями в усіх галузях суспільного життя з метою співпраці.

Маючи різні природи, церква та держава використовують різні засоби для досягнення своєї мети. Держава спирається переважно на матеріальну силу, у тому числі силу примушення, а також на відповідні світські системи ідей. Церква ж має у своєму розпорядженні релігійно-етичні засоби для духовного керівництва.

Держава та церква – різнорідні організації. Вони не повинні ні зливатись воедино, ні підмінювати

одна одну. Однак виникає цілком природне запитання: чи можливе насправді обопільне співробітництво між світською й духовною владою, між царством царя та царством Бога? Характерно, що багато сучасних православних богословів оцінюють можливість подібної взаємодії досить стримано. Так, протоієрей І. Мейендорф, наприклад, пише: «Союз церкви з державою, що бере свій початок при імператорі Костянтині <...> був у деякому відношенні двозначним. <...> За свободу й нові можливості церква заплатила дорогою ціною» [5, с. 232].

Представник нецерковної ліберальної інтелігенції початку ХХ ст. Д. Койген вважав інакше. На його думку, світська державність стає можливою лише з перемогою християнського світового порядку. З іншого боку, державна влада, безумовно, має потребу в релігії, проте щоб кожен із людей, який належить до цієї держави, хотів погодитися з усіма іншими, щоб у цьому був не лише момент примусу, а й момент етичного самопримусу, навіть більше: момент релігійного пориву [3, с. 114]. У підсумку Д. Койген доходить такого висновку: «Державна влада, звільнившись від пут божества, від теократії, не зуміла довго стояти на власних ногах і завжди тяжіла до того центру життя, де існував релігійний початок» [3, с. 115].

Щодо конституційного закріплення відносин цих двох інституцій, то в конституціях тих чи інших країн конкретно можуть і не визначатись принципи незалежності й автономії держави та церкви, взагалі не формулюватись інституційні основи, які стосуються відносин між цими суб'єктами. У таких випадках єдиною гарантією прав на свободу совісті й віросповідання в загальному розумінні є зазвичай рівноправність церков та інших релігійних організацій, що трактується як перенесення на колектив основного права індивіда. Однак варто пам'ятати, що становище релігійних організацій у державі засновується на тих правах і свободах, якими наділяється людський індивід.

Дослідники майже одностайно стверджують, що існує певна сумісність релігійних інститутів і суспільних структур, характерна для певного етапу суспільства. Зміни в суспільній сфері пов'язані з релігійними змінами. Такі взаємозв'язки перебували в центрі уваги класиків. Так, Е. Дюркгейм вказував, яким чином зміни в поділі суспільної праці, що мають місце під час переходу від традиційного суспільства до сучасного, змінюють водночас суспільне місце релігії. Недарма особи, які займалися такими зв'язками, встановили також момент зародження релігійної індивідуалізації [13, с. 115].

На сучасному етапі державотворення актуалізуються такі питання:

- кому надавати право юридичної особи: церкві, релігійним організаціям або їх центрам (управлінням);
- як визначити статус релігійних інституцій, незалежних від світських (державних, політичних, громадських) утворень;
- якими є умови й способи укладення двобічних домовленостей між органами державної влади та центрами релігійних організацій тощо.

Варто зазначити, що важливий теоретико-методологічний сенс має також третя складова поняття «державно-церковні відносини» – поняття «відносини». У вітчизняній науковій літературі вживаються також терміни «стосунки», «взаємини». Визначення, яке є класичним, аналізованому поняттю дав Г. Гегель, називаючи «відносини» взаємозв'язком двох сторін, які, «володіючи самостійним існуванням, почасти байдужі одна до одної, почасти ж існують завдяки одна одній і лише в єдності цієї взаємної визначеності» [2, с. 103–104].

У контексті нашого дослідження поняття «відносини» означає один із видів суспільних відносин, який характеризує рівень взаємозв'язків церкви, інших релігійних організацій із державою, ступінь їх інтеграції або дезінтеграції.

При цьому варто зазначити, що відносини між державою й церквою мають характер суспільних і міжінституційних, оскільки поняття «відносини» виражає сукупність багатоманітних зв'язків, які виникають між цими суб'єктами соціальної взаємодії та водночас характеризують державно-суспільну взаємодію як цілісність. У цьому понятті поєднуються аспекти як безпосередньої, так і опосередкованої взаємодії.

У цьому контексті доцільно навести такий цікавий факт: декілька священників у Росії, щоб спокійно використовувати відому продукцію «Apple», уже змінили значок із зображенням надкушеного яблука, яке символізує описаний у Біблії першорідний гріх, на емблеми із зображенням хреста [6, с. 25–47]. Тобто досить слухним є влучний вислів У. Бека, що політикою стає навіть те, що раніше до цієї сфери не належало.

Окрім того, ці відносини необхідно аналізувати як процес (аналогічно до понять «соціальна взаємодія», «політична взаємодія», «соціальний обмін», «політичний конфлікт»). Їх можна досліджувати також як результат цього процесу, що фіксується поняттями «соціальні норми» й «соціально-політичні форми».

Таким чином, згадане поняття дозволяє аналізувати державну політику в її релігійно-церковному напрямі та релігійно-церковну діяльність у державно-політичному напрямі як суспільно-політичну взаємодію, що розкриває принципову можливість змін, удосконалення, оптимізації вже сформованих принципів відносин між соціально-політичними інституціями.

Як результат аналізу складових частин поняття «державно-церковні відносини» воно постає як законодавчо унормовані умови соціально-політичної діяльності, як вираження тих закономірностей, що впливають на державу й церкву в їх динаміці.

Варто також підкреслити, що відносини між державною та релігійно-церковною системами полягають не лише у взаємодії, вони обидві впливають на інші інституції соціуму, на соціально-політичні процеси в цілому. У загальному плані державно-церковні відносини належать до відносин соціально-правового характеру [8, с. 38]. Такий підхід означає, що

вони, по-перше, встановлюються офіційно, незалежно від того чи іншого учасника, а по-друге, регулюються нормами права безпосередньо з використанням наявних у держави засобів впливу. Відносини є різноманітними за змістом.

Держава (державний апарат) виступає як керуюча система у формуванні ставлення до церкви; водночас церква існує як саморегулююча соціальна система. Саморегулююча спільнота (церква) задає параметри й межі державного втручання, що визначається завданнями та функціями держави. Так, Ж. Тощенко в статті «Теократія як форма взаємовідносин релігії й влади» зазначає: «Держава прагне усереднити інтереси, по-можливості нівелювати їх відмінності» [9, с. 7]. Саме тому державно-церковні відносини можуть мати характер саморегулювання, взаємної підтримки, напруженості або конфлікту.

Горизонтальні й вертикальні відносини (публічно-владні стосунки) між державними й релігійними інституціями та окремими офіційними представниками влади й церкви продукують і виявляють свободу й рівність учасників процесу. Останні в цьому випадку виступають також суб'єктами права, які набувають відповідної соціальної якості та керуються принципом взаємності як одним із провідних принципів соціального обміну.

Для коректного застосування поняття «державно-церковні відносини» варто проаналізувати наявні в науковій літературі його дефініції та завдяки їх компаративному аналізу відшукати адекватне визначення.

У цьому аспекті необхідно звернути увагу на дисертацію українського вченого В. Яценка «Еволюція державно-церковних відносин в Україні». Автор одним із перших у вітчизняній науці подає загальне визначення цього поняття, розуміючи під державно-церковними відносинами взаємодію конституційно-правових і церковно-релігійних норм та відповідних інститутів, під впливом яких формуються соціально-політичні відносини в суспільстві [11].

У «Малій енциклопедії етнодержавознавства» державно-церковні відносини визначаються як «певна система зв'язків і стосунків, у процесі яких вирішуються різні питання, пов'язані з діяльністю органів влади й церкви, регулюванням правового становища церкви» [4, с. 464].

У «Юридичній енциклопедії» за редакцією Ю. Шемшученка державно-церковні відносини визначаються як «один із видів суспільних відносин, який характеризує рівень взаємозв'язків церкви, інших релігійних організацій із державою, ступінь їх інтеграції чи дезінтеграції» [10, с. 163]. О. Саган у підручнику «Академічне релігієзнавство» характеризує державно-церковні відносини як «сформовану на основі певних загальноприйнятих норм, звичаїв і законів взаємодію державних чинників (особливо законодавчої й виконавчої влади) та складових релігійного комплексу» [1, с. 90–91].

Наведеним переліком майже вичерпуються наявні в науковій літературі (політологічній, юридичній, філософській) дефініції державно-церковних відносин. Кожне із цих визначень акцентує певний аспект

суб'єктів відносин (соціально-політичний, правничий, філософський), кожне з них розкриває певний зміст і характерні риси цих відносин.

З огляду на ретроспективну та наявну об'єктивну сукупність системних (вертикальних і горизонтальних, багаторівневих) зв'язків між інституціями держави й церкви, їхній політичний, соціальний та конституційно-правовий характер, а також враховуючи потребу в чіткому, юридично й конфесійно нейтральному визначенні цього поняття, пропонуємо таку дефініцію: державно-церковні відносини – це сукупність форм суспільно-політичних, економічних, правових і моральних нормативних зв'язків між двома інституціями – державою та інституційними утвореннями релігійного характеру (центрами, управліннями, об'єднаннями, рухами, деномінаціями, братствами, духовними навчальними закладами), що склались в історичному процесі, які є динамічними, такими, що регламентуються й регулюються конституційно-законодавчими актами, загальнолюдськими, демократич-

ними та моральними принципами, традиційно установленими для конкретної країни звичаями, є однією зі складових частин внутрішньої й зовнішньої політики. Тобто означені відносини характеризують рівень, глибину взаємин влади та релігійних організацій, ступінь їх інтеграції чи дезінтеграції, співпраці [7, с. 55–56].

Отже, аналіз поняття «державно-церковні відносини» дозволяє зробити висновок, що відносини між державою й церквою не є суто внутрішньою проблемою. Такі відносини мають також зовнішньополітичний вимір, безпосередньо формують міжнародний імідж країни. Сьогодні етап взаємної адаптації й становлення державно-церковних відносин практично відповідає чинним міжнародним стандартам. Поняття «державно-церковні відносини» за своєю суттю є універсальним та поліфункціональним, таким, що дозволяє охопити предметне поле досліджуваного феномена, виокремити частини об'єкта, що аналізується, розкрити його характерні риси, обґрунтувати специфіку відносин і наявні інтенції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Академічне релігієзнавство : [підручник] / за ред. А. Колодного. – К. : Світ Знань, 2000. – 862 с.
2. Гегель Г. Работы разных лет : в 2 т. / Г. Гегель. – М. : Наука, 1970–1971. – Т. 1. – 1970. – 668 с.
3. Записки Петроградского Религиозно-философского общества. – Петроград, 1916. – Вып. IV. – 403 с.
4. Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К. : Українська видавнича спілка, 1996. – 942 с.
5. Мейендорф И. Церковь и государство: русское зарубежье в год тысячелетия крещения Руси / И. Мейендорф. – М. : Наука, 1991. – 632 с.
6. Мчедлова М. Возвращение религии, или Новый мир: в поисках объяснения / М. Мчедлова // Политическая наука / редкол. : Е. Мелешкина (гл.) и др. – М., 2013. – № 2 : Религия и политика. – С. 25–47.
7. Палінчак М. Зміст і теоретико-методологічні функції поняття «державно-церковні відносини» / М. Палінчак // Освіта регіону. Серія «Політологія. Психологія. Комунікації». – К. : Університет «Україна», 2013. – № 1. – С. 50–57.
8. Сорокин П. Правовое регулирование: предмет, метод, процесс / П. Сорокин // Правоведение. – 2000. – № 4. – С. 36–38.
9. Тощенко Ж. Теократия как форма взаимоотношений религии и власти / Ж. Тощенко // Философские науки. – 2002. – № 33. – С. 7–9.
10. Юридична енциклопедія : в 6 т. / за ред. Ю. Шемшученка. – К. : «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1998–2004. – Т. 2 : Д – Й. – 1999. – 744 с.
11. Яценко В. Еволюція державно-церковних відносин в Україні : дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.06 / В. Яценко ; Ін-т філософії НАН України. – К., 1993. – 189 с.
12. Dusicza F. Az állam és az egyház viszonya / F. Dusicza [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://goo.gl/doRIV>.
13. Pietzak M. Prawo Kościołów i związków wyznaniowych nierzymskokatolickich w Polsce / M. Pietzak. – Warszawa, 1997. – 54 s.
14. Piwowarski W. Socjologia religii / W. Piwowarski. – Lublin : Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1996. – 98 s.